

B ú c s ú. ¹

Luk. 2,29.30. Mostan bocsátod el a te szolgálodat uram békeséggel, a te beszéded szerint, mert látták az én szemeim a te idvezítődet.

Tehát eljött életem sok szenvedései között ez a legkeservesebb pillanat is, melyben e helytől, ettől a szószéktől, éltem hajójának e kikötőjétől, hová sorsom istene vezérelt, el kell válnom örökre!

És én bátor vagyok előre is töletek kedves hiveim, édes barátaim és testvéreim s töletek is nagyon tisztelt hallgatóim azt a kegyeséget csaknem esedezve kikérni, hogy ha szívem elszorul, hogy ha ajkaim remegnek, s ha könyvek is omlanának szemeimből, cselekedjetelek annyi szives elnézést, hogy ne ítéljetelek el, se ne mosolyogjatok, se ki ne neveszetelek, mert a vénség gyengeségeinek is vannak jogai; s gondoljátok meg, hogy a megszokás lánczai oly erősek, hogy azokat az elválás forró könyvei is alig olvaszthatják fel. Hisz vannak példák, s olvastam is, hallottam is ilyeneket, hogy egy fogoly sirva búcsuzott el attól a póktól, mely magányos börtönében néman szőtte szálaait, s megcsókolta és magával vitte bilincseit. S itt rám nézve annyival keservesebb az elválás, mert ezt a legbensőbb szeretet és hűség szentelte meg. A mit mondani fogok az hiv és őszinte; nem is akarok valami nagy alkotásu beszédet mondani, csupán csak őszintén szólani.

Ugy kell lenni, hogy engemet az Isten papnak teremtett, s ezért sorsomat ki nem kerülhettem. 1845-ben febr. 1-én búcsúztam ki mint segédpap a kolozsvári egyházközségből, s el lévén döntve, hogy már pap leszek egy evangeliomi ifju eme szavaival váltam meg hallgatóimtól és barátaittól: *Követlek tégedet uram, de engedd meg nékem először, hogy vegyek búcsút azoktól, kik az én házamban vannak.* — Luk. 9:61. — Könyhullatások közt jöttem el. Itt e szent helyen azon év Február 8-án Jézus e szavaival köszöntöttem be: *Eredj el*

fiam munkálkodjál Márk. 21,28. Erőm, tehetségem szerint munkálkodtam is. Negyvenéves papságom jubileumán 1885-ben február 8-án kértem az én istenemet: *Ne vess el engemet az én vénségemnek idején, mikor elfogy az én erőm, ne hagy el engemet.* Solt. 71,9. Az Isten meghallgatott, habár az ő veszszejét érezte is énvelem. 1895-ben ötvenéves papságom idején hála ünnepélyt rendeztek ismét az én barátaim s én hálát rebegtem az én istenemnek. És azóta csaknem három év letelte után, mikor éreztem, hogy erőm s tehetségem hanyatlik, s meg is vénültem, a mint látjátok — kértem előljáróimat, hogy hivatalom alól mentsenek fel, s ez megadatott.

De már most azt kérdezhetitek t. gy. minő hasonlat, vagy minő egybefüggés van az alap igében említett Simeon és közötttem, az akkori és mostani kor között? Hát t. gy. a ki bármi keveset tud a világtörténelemből, az tudja, hogy Jézus született Augustus Császár korában, midőn már a görög miveltség Rómába költözött, midőn már a köztársasági szellem megbukott, mikor az idő terhes volt, mikor szülnie kellett, mikor a híres Zsidóország Rómának meghódolt, s a római költő büszkén énekelte, hogy a *föld és nemzetek istene Róma*, mikor a népek fényben és bujaságban elmerülni kezdettek, mikor a világ egy más világot várt, mikor egy szabaditóért esengtek, miről a profetiák szólottak, mit a zsidók is vártak, s hitték hogy a világ is megváltozik. Hát nem így történt népünkkel és nemzetünkkel is. Hát nem vártunk-e mi is egy más világot és szabaditót is?! Ne menjünk nagyon vissza; csak mi, kik 48 előtt éltünk és gondolkoztunk, a költők korában esedeztünk: *kinek hatalma szab törvényeket s határt, Oh népek istene küldj egy remény sugárt!* s némi reménnyel lelkesültünk is, hogy jönni fog egy kor, melyért *buzgó imádság epedez százazrek ajakán;* kik láttuk, hogy 48 szabadság lángja miként gyúl ki nyugoton, miként fut végig Európa nemzetein és népein, miképp lángol és pusztít, miként emel és sújt, miképp harczol és győz, miképp pusztít és teremt hazánkban is, miképp esik el és támad fel újra: megértük, hogy a mit már halottnak tartottak ellenségeink, az feltamadott és él, az újra egy nemzet, egy ország lett; a sziv együttérez és gondolkozik a fővel, a test együtt van a lélekkel, a nemzet a királylyal; s habár még nincs is bevégezve minden, és még sok van hátra, de még is azzal a hittel s édes biztatással élünk, s én a boldog hittel távozhatom el e helyről, honnan anyynyszor, sőt mindig biztattam és bátorítottam hiveimet, s most már elmondhatom, a mit a vén Simeon mondott: *mostan bocsátod el a te szolgádat uram békeséggel a te beszéded szerint, mert látták az én szemcém a te ülvezitődöt.*

Kérdés már most t. gy. hogy egy ily meglehetősen hosszú élet és egy ily hosszú szolgálat után miben látták az én szemeim az Isten idvezítőjét? Feleletem erre ez: Adva van ugyan az irásokban: *Tudjuk, hogy a bálvány semmi e világon és hogy nincsen más Isten, hanem csak egy.* 1. Kor. 8, 4.; mégis volt nekem két bálványom — bocsásson meg nekem az Isten — s hiszem is, hogy megbocsát — kiknek teljes életemben szolgáltam, s tehetségem szerint áldoztam. Két bálványom volt: *Hazám és Vallásom*; s ezekben látták is az én szemeim az ur idvezítőjét. *Hazám és Vallásom.* E két szó körül fognak járni most is gondolataim. Szeretném, oh mint ohajánám, ha bírnék méltó kifejezést adni ezekről!

I.

Nemzetünk szótárában nincs nagyobb, nincs tartalmasabb, nincs szentebb szó, mint ez: *Hazám.* Mikor kimondom ezt, szívem dobogni, érzéseim remegni kezdenek, s okát megmondani nem tudom. Nem tudták ezt a lángelmű költők se. Nem tudta a római, midőn beismeri, hogy nem tudja, *mily édességgel vonz a szülőföld*; nem tudja a gyöngédlelkű Erdélyi is, midőn a porfiuban csak kérdi: *miért szerettek oly hön szülőföldem s hazám*, s egy más lánglelkű kész *ledönteni a templomot az oltárért.* Egy szent érzés vonz a helyhez, ahol születünk, egy édes láncz fűz azokhoz, kikkel nevedtünk, s minél messzebb űz sorsunk, annál erősebb a vonzalom. Én nem tudom, hogy van, de mintha Pythagorás hive lennék e pillanatban is, ki hitte a *lélekvándorlást*; mert valóban, mintha érezném, hogy azon a földön, melyen járok és kelek, elhalt hősök, magyar bajnokok és hősök megszentelt porain járnék és állanék. Úgy érzem, hogy a levegőben, melyet beszivok, ott vannak szülőim, elődeim sohajtásai, a vízben édes anyámnak könnyei, kenyerem minden falatjában apám véré és verejtéke, melyekkel ezt a földet védte és mivelte. Szeretteim és barátaim sirhalmain, ezek porain nőnek és ékeskednek a füvek és virágok. És az erdők és a fák, a berkek és ligetek zúgásiban megsiratott barátaim szellemei legyintenek felém. . . Nincs egyetlen halom és hegy, egyetlen tér és völgy, melyhez emlék ne lenne kötve, nincs egyetlen tárgy és darab, mely engem ne érdekelne, el annyira, hogy nincs egy tenyérszi föld, hol a magyar oltárt ne emelhetne, mint egykoron Mózes az Izrael istenének, a magyar pedig a Magyarok istenének!

Ít van Kárpát havasai közt ez a szép Magyarország, melynek ezeréves multját csak most innepeltük; itt van a magyar társa-

dalom, itt él a magyar nemzet, megmaradva ezer ellenség sok dulásai között, s ez a világ csodája, ez az isteni gondviselés munkája! Itt van felettünk s olykor közöttünk a felkent király, a jó és bölcs király, első *Ferencz József*, kinek szivét az Isten jóra igazgassa, kiért imánk száll a magasba, *hogy soká éljen, s hír szerencse koszoruzza szent fejét*. Itt van polgári alkotmányunk, a mivelt és szabad nemzetek mintájára szervezett törvényhozásunk; itt vannak a tudományok intézetei, a művészet csarnokai, itt élnek hivatott, Istenről ihletett művészei és papjai a tudományoknak, kik mint a csillagok az égnek, díszei a művészetnek, kik nevet és elismerést szereztek a magyarnak. Itt vannak, itt élnek, itt munkálnak sokat, hogy éljen a magyar, hogy legyen boldog és dicső ez a föld, ez az istenáldotta és szentelte Magyarország! Im itt, im ezekben az én imádott hazám történelmében látják az *én szemcím az úr idvezítőjét*; de így látják

II.

Az én Vallásomban is. Nem akarok a vallás történelmének ama végtelen terére s viszontagságos tengerére kimenni, melyen úgy is csak eltévedném. Csak annyit akarok megmondani, hogy mit érzek és mit gondolok. Úgy képezem a keresztény vallást, mint egy nagy és termékeny élőfát megrakva éltető gyümölcsökkel, tápláló kenyérrel, tövénél kibuzogó forrással s üdítő vizével, melyből miként Jézus mondja: *a kik esznek és isznak, meg nem éheznek és meg nem szomjuhozhatnak soha*. Ezen a nagy élőfán eleitől fogva sok kihajtások, sok termő s éltető ágak és galyak hajtottak ki minden népek és nemzetek, sőt a összes emberiség számára. Azért mondtam, hogy az összes emberiség számára, mert a keresztény vallás nem egy nemzet, annál kevésbé nem egy felekezet kiváltságos kincse és birtoka, hanem az egész világé. Ezen a nagy élőfán, az egyetemes keresztény vallás nagy élőfáján, hogy egyebeket elhallgassak, hajtott ki a reformáció idejében a két protestáns felekezet, az úgy nevezett Luther és Kálvin vallás, mely a szellem, az erkölcs és tudomány világát egészen megváltoztatta: ebben az időben kevés évek folytán lett egy újabb hajtása a reformációnak, az úgy nevezett Socin vallás, mely hajtásnak magvát az idő zivatarai ide, Magyarország földébe sodorták, s itt a vitázások rendjén a trinitáriussal szemben unitáriusnak neveztetett. Itt ragadt meg a gyökér, itt e szabad földön, annyi viszontagságos időben, ezer meg ezer próbálgatás között itt tarthatta fenn magát, itt, a hol éppen e városban a katolikusok piaczi nagy és szép templomában vallásunk első papja és püspöke Dávid Ferencz

mondotta ki: a *hit Isten ajándéka. A hit Isten ajándéka!* Mily feleséges mondás ez! mily dicső intelem, hogy az emberek egymást hitökért ne bántsák, ne üldözzék, ne gyilkolják! Mégis Istenem! mennyit szenvedett a világ egy ábrándért, egy megfoghatatlan eszméért! A keresztes háború elpusztított vagy 12 millió embert, a harmincz éves háború feldulta, pusztává tette közép Európát, a pro Deo, Libertate et Patria siralomra juttatta Magyarországot!

De az idő, a mint sebeket ejtett, úgy be is gyógyította azokat. A miveltség, a felvilágosodás, a jobbmeggyőződés, és a kor, a világ-szellem megtették hatásukat, elannyira, hogy ma, valamint az embert sorsából, úgy vallásából megítélni nem lehet, nem helyes, nem szabad. Nem a *dogma* vagy a hittan, hanem a *moral* vagy az erkölcs, s az ebből folyó tények, cselekedetek a döntők, s az ember értékét s érdemét tettei határozzák meg. Ezekből kifolyólag t. gy. láttuk egy szebb kor hajnalát, egy miveltebb, egy szabadabb idő napjait éljük; s örvendhetünk is annak, hogy a vallásgyűlölség nagyrészt túlélte magát; s ha maradt is még belőle valami, — a mit tagadni nem lehet, ez csak keveseknél van, mint a miveletlenség és őrzöngés jele. És hogy ma a világ így áll, hogy ma a humanizmus, az emberieség győzelmet vett a vallásbeli elfogultságon, előítéleteken, gyűlölségen, rajongáson, ezért nagy öröme lehet minden mivelte embernek, minden igaz hazafinak, ezért áldhatjuk az isteni gondviselést, s ezért vallhatom s vallom is Simeonnal, s lelkem örömevel: *látták az én szemeim a te idevezítődöt!*

Ime ezeket láttam, ezekért is munkáltam, s im ezek az édes biztatások, vigasztalodások, melyekkel innen leszálok, s melyekkel meghalni is reménylek. De mielőtt innen végképp távoznám, búcsút kell vennem tőletek, s ez a legkeservesebb és legnehezebb pillanat éltem sok szomorú jelenetei között. Láttátok úgy-e, hogy a vízcsepp, mikor hajlékotok fedeléről leesik, annak egy része leválni nem bír s visszamarad; így vagyok én. Nem voltatok-e olyan állapotban, hogy szívetek megrepedni, kettészakadni akart, de nem birt, nem tudott? így vagyok én. Ha elmegyek s ha eltávozom is innen, szívem érzése, lelkem gondolatai itt maradnak; lelkem vissza fog járni ide, így érzem, így vagyok én. Olyan leszek mint az álomjáró! Oh mert sokat örvendtettem, s tegyetek bizonyrágot, hogy sokat is sirtam veletek kedves hiveim, s mondhatnám édes gyermekeim, kiknek nagyobb részét én kereszteltem, én tanítottam, s az élet útjára én indítottam

el. Bizonyos, hogy még álmaimban is álmodni fogok veletek! Én kénytelen vagyok elmenni, mert éveim száma lelkem és testem erejét meggyengítette, nyomnak a rám nehezedő évek, fogékonyságom tompul, éltem alkonyán vagyok, az éjszaka meszsze nem lehet. Csaknem 53 évig állottam itt örül, ugy-e elég volt ennyi. Ettem a kenyeret, melyet adtatok, nekem az édes volt, mert elismerétek mellett öntudatom is megédesítette. Ha nem voltam elég mindennek, s nem is tetszettem mindenkinek, ez emberi dolog. Örök hálával válok el mindenkitől. Békére, szeretetre törekedtem mindenki iránt. Soha de soha felekezeti gyűlölséget nem tápláltam; minden felekezett papjai, mondhatom, barátaim voltak. Arra kérlek és intelek is, hogy a magatok vallását erősen szeressétek, de a másét mindig tiszteljétek, hogy ez által is lehessen erősebb hazánk és nemzetünk. Istennél az áldás, Ő áldjon meg titeket kedves hiveim, édes gyermekeim. Ő őrizzen és oltalmazzon titeket, s ivadékaitokat is. Isten veletek, Isten hozzátok! . . .

Némi érdekesség szempontjából megjegyezhetem azt is, hogy szolgálatom ideje alatt kereszteltem 1839-et, konfirmáltam 1244-et, eskettem 537-et, eltemettem 1414-et.

Innen e helyről, e szent hajlék ablakain át, látom a tudományoknak szentelt ama szerény hajlékot is, melyben csaknem annyi évig foglalkoztam tanítással, a hányig e szent helyen szolgáltam. Mind a két helynek oltára kedves volt előttem! Búcsút veszek te hát a tudomány ama hajlékától is, ennek tanáraitól, előljáróitól is. A tudomány hatalom, a világ jelszava, szálló igéje ez! Egy kis csergedező patak is neveli a nagy folyót: hadd folyon be ez a kis csermely a nemzet miveltségünk nagy dunájába, hogy terhelt hajóin az árboczokat és vitorlákat diadallal mutathassa!

Torda város! ennek minden előljárói, tisztviselői, minden polgárai tisztelettel veszek búcsút tőletek. E város neve oly régi, hogy a történelem homályába vész el, kiváló jelessége a vallásbeli türelem, s ez tiszteletre méltó. E város volt menedéke egy szegény ifjúnak, ki veletek élt és küzdött, veletek volt boldog és szerencsétlen is egy hosszú életen keresztül. Áldjon meg tégedet az Isten! Elvonulok most egy kis kunyhóba meghalni; adj még annyi helyet sirhalmaid közt, hol örökre megpihenjek. Népesedésed számával nevededjél erényben, miveltségben, fényben és tudományban, jóllétben és boldogságban, áldjon meg tégedet az Isten!

Mindnyájan t. gy. kik megjelenéstelekkel megtiszteltetek, fogadjátok hálás köszönetem. Kedves szolgatársaim! Isten hozzátok! Isten

hozzád te szent hely, ti szent falak! Én megszünök ti reátok nézve ezennel örökre; de míg élek, az lesz szívem táblájára bevésve, a mi keritésed ajtójára van szintén bevésve, ez lesz az én imádságom, hogy ne szünjön meg soha itt az *egyetlen egy Isten tisztelete!* És most még egyszer hálával esedezem és kérek Istenem: *Bocsásd el uram a te szolgádat békeséggel, mert látták az én szemeim a te idvezítődet.* Uram hallgas meg!

ALBERT JÁNOS.

Az unitáriusok főtanácsi gyűlése.

(Kolozsvárt, oct. 24. 25. 26.)

I. Ferencz József megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Midőn ez alkalommal is lelkem melegével üdvözlőném Egyházi Főtanácsunknak egybegyűlt tagjait, mindenek előtt azon örömezésnek kívánok én is kifejezést adni, a melynek árja a közelebbi múlt napokban egész nemzetünket magával ragadta s ma is hazafiui lelkesedéssel tölt el mindnyájunkat. S teszem ezt annyival inkább, mert a mi keblünkben a haza és egyház szeretete egybe vannak forrva; egyik nem zárja ki a másikat, sőt kiegészítik egymást. Mi azzal tartunk, hogy hazafiui érzés nélkül jó keresztények sem lehetünk s hazánk jólététől, szabadságától és felvirágzásától várjuk és reméljük egyházunknak is fejlődését, gyarapodását és diadalát. Ezért kétszeres örömmel tölt el a királyi kegynek azon közelebbi történet újabb megnyilatkozása is, a melyre céloznak szavaim, mint a hazafiui lelkesedésnek egész nemzetünket felvillanyozó forrására. E királyi kegy, a mint mindnyájan tudjuk, Ő Felsége, apostoli Királyunk által hazánk székes-fővárosában felállíttatni rendelt 10 szobormű, oly férfiak emlékére, kik nemzetünk ezredéves történetében kiváló helyet foglaltak el s hivatta lesznek kebelében a honfiui és vallásos erényeket nemzedékről-nemzedékre ápolni.

Valóban oly időket értünk meg hazánkra nézve, a minőt nem hogy atyáink, de mi magunk sem álmodtunk, hogy megérünk. Maholnap nem kell többé arra a biztató és bátorító jóslatra hivatkoznunk: „Magyarország nem volt, de lesz“, mert azt már is megvalósulva látjuk lenni s legközelebbi ez a királyi kegy is a mellett szól és fényes bizonyossága annak, hogy az ige testté lett, hogy Magyarország, hála érte a nemzet Istenének, megvan. S mindezeket látva és érezve, nemde önkénytelenül ajkainkra tör az imaszerű felkiáltás: Isten áld meg nagy és jó királyunkat, ki nemcsak a Szent